

І. ЛУЦКЕВИЧ

(Харків)

МАТЕРІАЛИ ДО КАРТИ ПОШИРЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ПОЛІВ ПОХОВАНЬ НА ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Про пам'ятки культури полів поховань на території Харківської області в літературі довгий час нічого не згадувалося. Лише в 1927 р. в своїх „Інструкціях та програмах для розвідок і реєстрації пам'яток археологічних“ О. С. Федоровський зазначив, що „поля похоронних урн“ відомі і на Харківщині, і пов'язував їх з слов'янами¹.

В археологічному музеї Харківського державного університету (кол. Харківському археологічному музеї) є багато матеріалів, що належать до культури полів поховань. Матеріали ці зібрані під час екскурсій в різних місцях на поверхні, виявлені розкопами поселення і некрополя в околицях с. Пересічного, Харківського району, та випадково знайдені і приставлені до музею.

Не говорячи про цілі речі (з глини, бронзи, заліза, срібла), навіть серед маси фрагментів кераміки кожної окремої збірки можна пізнати й уявити добре відомі всім горщики, глечики, урни, характерні для цієї культури.

Серед збірок музею є деякі речі з некрополів, але здебільшого вони походять з одночасових з некрополями поселень, які, як виявлено розкопками і розвідками, трапляються здебільшого поруч з некрополями.

Усі ці збірки заслуговують бути найдокладніше вивченими. Але ми обмежуємося попередньою публікацією цих збірок лише як матеріалів до складання карти поширення культури полів поховань на Харківщині, без докладного та вичерпного дослідження їх.

Збірки музею складаються з матеріалів не тільки Харківської області, а й деяких суміжних областей, що дає змогу певною мірою простежити поширення пам'яток культури полів поховань у нашому регіоні.

Крайнім на північ від Харкова пунктом, представленим відповідними матеріалами в музеї, є станція Хотмижськ Донецької залізниці в межах Курської області². Тут поблизу від станції, на лівому березі річки Лозо-

¹ Вид. Укр. комітету охорони пам'яток культури при Укрнауці НКО, Харків, 1927, сс. 20, 69.

² Експедиція Л. Соловйова 1920 р.

вої і біля мосту через річку, зібрано фрагменти кераміки дуже гарного виробу й різного кольору (сірого, рожевого, червоного), шматок іризованого скла та бронзову арбалетну фібулу з відламаню шпилькою (табл. 1, рис. 1) (43,2 мм завдовжки, ширина 6,5—8 мм), довжина осі із спіралькою на ній 36 мм. Звідси ж походять і дві намистини: восьмигранна сердолікова (11 мм завдовжки і 15,8 мм завширшки) та кругла з синього скла (діаметром 4,5 мм)³. Фрагменти такої ж кераміки зібрано: в околиці села Лутового в напрямі до села Спаського на лівому березі р. Ворскла⁴, нижче — між селами Нова Рябина і Добренським у Богодухівському районі, теж на пісках лівого берега⁵; біля села Яблучного на високій другій терасі правого берега Рябини (ліва притока р. Ворскла)⁶ і в самому селі на площі, в центрі села⁷. Цілі посудини дуже гарного виробу знайдено у випадково відкритому похованні на лівому березі р. Ворскла біля с. Велика Писарівка, там же знайдено фрагменти кераміки такого ж виробу, а також скляний посуд⁸.

Фрагменти сірого посуду зібрано на лівому березі р. Мерла біля села Крючик, Богодухівського району⁹. В цьому ж районі біля села Лихачівки на пісках лівого берега Мерла знайдено бронзову фібулу¹⁰.

У музеї зберігаються фрагменти кераміки з городища на високому правому березі р. Псла, що в 10 км на південний захід від м. Лебедина біля села Ново-Троїцького¹¹.

Багато пунктів поселень культури полів поховань відкрито в басейні Дінця та його приток.

Такі пункти відкрито вздовж річки Уди (ліва притока Дінця). У верхів'ях цієї річки знайдено поселення біля села Золочева на другій терасі правого берега¹².

Трохи нижче, за хутором Орешнею, на південь від хутора, проти колгоспу виявлено поле, усяне фрагментами кераміки та остеологічного матеріалу. В 7—8 км на південь від Золочева на цій же терасі відзначено сліди поселення біля с. Довжик¹³. Ще нижче на південь, в 15 км від Довжика, на продовженні тієї ж тераси правого берега р. Уди є велике поселення, розташоване на захід від села Пересічного, на його землях. Це поселення вперше було виявлено в 1926 р.¹⁴. Тоді в обрізі ями, викопаної для потреб цегельні пересічанським кредитним товариством, було здобуто фрагменти кераміки, остеологічного матеріалу та уламок срібної фібули. В жовтні 1931 р. на цьому місці розпочато було розкопи, які тривали в 1932 і 1933 рр.¹⁵. Одночасно на території поселення

³ Збори Соловйова. Фонди Харківськ. археолог. музею.

⁴ Збори Л. Соловйова.

⁵ Збори Л. Соловйова.

⁶ Збори Л. Соловйова.

⁷ Збори І. Н. Луцкевича 1928 р.

⁸ Збори Самухіна, вчителя В.-Писарівської школи. Матеріали зберігаються у збирача.

⁹ Експедиція В. О. Ступницького 1926 р.

¹⁰ Експедиція А. Зарицького 1887 р.

¹¹ Експедиція О. О. Потапова.

¹² Експедиція Л. Соловйова.

¹³ Експедиція Т. І. Івановської і І. Н. Луцкевича 1932 р.

¹⁴ Експедиція І. Н. Луцкевича 1926 р.

¹⁵ Розкопи Т. І. Івановської і І. Н. Луцкевича, від Укр. інституту історії матеріальної культури в Харкові.

1. Кістяний гребінець (с. Пересічне).
2. Залізний гребінець (звідти ж).
3. Глиняна посудина (звідти ж, поховання № 2).
4. Шпилька від фібули, спіральна привіска, бронзова платівка з кілечком (с. Бушняк).
5. Бронзова фібула (с. Пересічне).
6. Миска глиняна (звідти ж, поховання № 1).
7. Бронзова фібула (звідти ж).
8. Посудина глиняна (звідти ж).
9. Вінце посудини з пальцевим орнаментом (звідти ж)
10. 11, 13—14. Фрагменти кераміки (Звідти ж).
12. Посудина глиняна (с. Бунаківка, могила XV).
15. Орнаментоване глиняне прясличко (с. Пересічне).

вздовж східного краю його провадилися великі земляні роботи над прокладанням другої колії Донецької залізниці.

Розкопами було відкрито частину поселення з землянками та ямами для збіжжя та гончарське горно: на південному краї поселення знайдено місце тілоспалювання (?), а далі на південь, на схилі третьої тераси — некрополь. Невеличкими розкопами на ньому відкрито урни з перепаленими людськими кістками і другий тип поховання — тілопокладання в ямах, з посудом, фібулою.

На поверхні цього некрополя знайдено бронзові застібки і фрагменти кераміки, очевидно, урн, виритих і розчавлених плугом.

На території поселення, до глибини 1 м, а так само і на поверхні некрополя зустрічається багато різноманітної кераміки. Тут знайдено і типову кераміку полів поховань Київщини, і кераміку різного кольору й відтінків гарного виробу і, нарешті, кераміку, виготовлену без гончарського круга з погано відмуленої глини, випалену на відкритому вогні.

Розкопи поселень дають змогу поставити точніше питання про датування цієї, поганого виробу, кераміки, яку легко сплутати з керамікою давнішого часу. Крім посуду і маси остеологічного матеріалу, в поселенні знайдено прясельце, шматки шпаруни, невеличкого розміру цеглини, а також значну кількість виробів: кістяний гребінець (табл. I, рис. 1), залізний гребінець (табл. I, рис. 2), ножі, шпильки, шильця, бронзову фібулу (табл. I, рис. 5), скляні намистини і жорновий камінь. Земляними роботами залізничників вдалося виявити межі поселення.

На південь від с. Пересічного, біля станції Курортна Донецької залізниці, на другій терасі правого берега р. Уди виявлено друге поселення такого типу (частково зруйноване земляними роботами для залізничного транспорту)¹⁶. Знахідки (фрагменти кераміки різного виробу) траплялися до глибини 1 м.

Кілька пунктів таких осель виявлено і понад р. Лопань, що впадає в р. Уди. Одне поселення біля села Дергачі¹⁷, друге — в північно-західній околиці Харкова „Павлівка“, біля цегельні¹⁸; третє — на території міського парку на лівому боці Саржиного яру (ліва притока р. Лопань)¹⁹. Кілька фрагментів кераміки знайдено в самому Харкові під час будівельних робіт на площах Тевельова і Рози Люксембург²⁰.

Менше пунктів знайдено вздовж р. Харків. Один такий пункт відомий на північний схід від Харкова проти села Данилівка на другій терасі правого берега р. Харків²¹, другий — на лівому березі цієї ж річки на північ від цього ж села, звідки, крім фрагментів кераміки, походять уламки арбалетної фібули²².

У 15 км на схід від Харкова, біля хутора Прелесного (колишній хутір Гринчашин), на території радгоспу імені Фрунзе, на правому березі р. Немишля (права притока р. Харків) є поселення площею до 10 га. На цій площі трапляється сила фрагментів кераміки різного кольору

¹⁶ Експедиція Т. І. Івановської і І. Н. Луцкевича 1932 р.

¹⁷ Експедиція І. Н. Луцкевича 1925 р.

¹⁸ Експедиція І. Н. Луцкевича 1935 р.

¹⁹ Збори на земляних роботах в 1926 р.

²⁰ Експедиція І. Н. Луцкевича 1928 р.

²¹ Експедиція І. Н. Луцкевича 1928 р.

²² Експедиція студентів Інституту народної освіти 1928 р.

й виробу, маса остеологічного матеріалу, а вище — в північній частині поселення виявлено, здається, і сліди некрополя²³

Багато матеріалу (кераміка, кістки, камінь) зібрано з різних пунктів вздовж р. Мож, що впадає з правої сторони в р. Донець вище від м. Змієва. Такі ж пункти відзначено і на південь від Валок. Так, в околиці села Сніжки, Валківського району, зібрано фрагменти кераміки біля ярів Останкового, Вільхівського, Попова і балки Орчик²⁴.

В околиці села Заміський кут біля яру Бушняк²⁵, крім фрагментів кераміки дуже гарного виробу, знайдено бронзові речі: шпильки із спіраллю (51 мм завдовжки), частину арбалетної фібули, штамповану пластинку з кілечком і якимсь зображенням на ній у вигляді коромисла (пластинка 27 мм завдовжки і 11,5—16 мм завширшки) і маленьку оздобу з дротини, скрученої в дві спіралі (табл. I, рис. 4).

На цій же другій терасі р. Мож, на південь від міста Мередне, біля хутора Погорілого (Заможанський), зібрано фрагменти кераміки на місці поселення площею до 4 га, а на місці другого поселення біля хутора Легези в урочищі „Поділ“ зібраний матеріал походить з площі до 5 га²⁶.

У Чугуївському районі, на захід від села Тернова, на лівому піщаному березі р. Уди, де впадає в неї р. Рогань, зібрано фрагменти кераміки культури полів поховань разом з фрагментами кераміки різного часу²⁷.

У 5—6 км на південний захід від с. Тернова на правому березі р. Уди в околиці села Водяного зібрано фрагменти кераміки в двох пунктах: біля балки „Бічевої“²⁸ і біля лісу Водяненкового²⁹.

Дуже мало відомостей про поселення і некрополі культури полів поховань понад р. Донець та його притоками в північно-східній частині Харківської області. З цього району є лише матеріали, зібрані на городах і садибах на другій терасі правого берега р. Вовча (притока р. Дінця) в місті Вовчанську³⁰.

На лівому березі річки Донець біля села Верхня Писарівка разом з матеріалами різного часу знайдено фрагменти культури полів поховань. У селі Верхньому Салтові, Старосалтівського району, на городах „Замулівки“ (правий берег р. Донець) між некрополем і городищем VII—IX ст. н. е. знайдено лише один фрагмент посудини, типовий для культури полів поховань³¹.

Так само мало зареєстровано пунктів і нижче по Дінцю. В Чугуївському районі проти с. Кочетка, на лівому березі р. Донець, знайдено фрагменти кераміки полів поховань разом з керамікою різних часів³². Лише біля Змієва та трохи нижче по р. Дінцю відзначено кілька місць

²³ Експедиції І. Н. Луцкевича 1935—1937 рр.

²⁴ Експедиції О. С. Федоровського 1922—1927 рр.

²⁵ Експедиції О. С. Федоровського 1923—1927 рр.

²⁶ Експедиція І. Н. Луцкевича 1926 р.

²⁷ Експедиція І. Н. Луцкевича 1925 р.

²⁸ Збори гр. Волненка з с. Водяного 1928 р.

²⁹ Збори М. В. Давидової 1929 р.

³⁰ Експедиція І. Н. Луцкевича 1936 р.

³¹ Експедиція І. Н. Луцкевича 1935 р.

³² Експедиція О. С. Федоровського 1921 р.

поселень. Так, на високому правому березі р. Дінця на південь від м. Змієва на „Змієвому“ городищі та в кутку „Провалля“ зібрано фрагменти посуду гарного виробу³³.

Нижче по р. Дінцю, в 12 км на південь від м. Змієва, на лівому березі р. Дінця поблизу від села Черкаський Бишкінь біля заливу „Телопелонсис“ разом з керамікою різного часу є багато фрагментів кераміки полів поховань. Біля села Суха Гомільша, Зміївського району, на правому березі річки Гомільші (права притока Дінця) в 4 км на захід від Черкаського Бишкіня на ріллі було зібрано багато фрагментів кераміки дуже гарного виробу. Різноманітний керамічний матеріал культури полів поховань є з поля над яром „Кут“ близько села Западеньки, що в 10 км на південний захід від Сухої Гомільші³⁴. Тут знайдено фрагменти сірої, червоної, блідорожевої, лискованої кераміки, фрагмент посудини з вушком і поверхнею, розробленою косими жолобчастими смугами, великі шматки печини від землянок, шматки червоного пісковика.

В археологічному музеї Харківського університету зберігається керамічний матеріал і реставровані посудини із с. Кунці, Ново-Санжарівського району, Полтавської області, здобуті під час екскурсії в 1936 р.³⁵. Цей матеріал взято з поселення, що займало майже всю площу села на правому березі р. Ворскли. Фрагменти кераміки зустрічаються на горах, подвір'ях і в самій річці. На обміліні проти подвір'я колгоспу ім. Кірова знайдено силу фрагментів кераміки культури полів поховань разом із слов'янською керамікою XI—XII ст. і пізнішою. В протилежному північно-східному краї колгоспу і села на правому березі в 15 м від берега і мосту зібрано окремі фрагменти і групу фрагментів одної посудини. Щоб уявити собі культурні нашаровання і видобути решту фрагментів, в цьому місці було закладено невеликий шурф, який показав, що знахідки належать до одного часу.

Реставрована посудина становить широкогорлий горщик з відхиленими назвни вінцями і двома ручками чи вухами посередині (табл. II, рис. 1). Другого (протилежного) вуха, як і фрагментів частини посуду, не знайдено, але місце, де починається друге вухо, помітно. Посудину зроблено з погано відмудленої глини сірої барви, з шаршавою горбкуватою поверхнею. Розміри її такі: 18,3 см заввишки, діаметр вінця — 25,9 см, найбільший діаметр вичеревка 29 см, діаметр денця 13,7—14,7 см, вуха до 2,3 см і стінок 1 см завтовшки.

До культури полів поховань належать також і деякі могили, розкопані в Харківській області ще в 1900—1903 рр., інвентар яких зберігається в Харківському музеї.

Серед таких могил треба відзначити могилу № 11 на правому березі р. Красної на північ від с. Нижньої Дуванки (розкопи Трифільєва)³⁶.

В ній було відкрито поховання в скорченому стані головою на захід; в ногах на товстому шарі попелу було виявлено глиняний глечик

³³ Екскурсія О. С. Федоровського і М. К. Фукса 1927 р.

³⁴ Екскурсія О. С. Федоровського 1926—1931 рр.

³⁵ Екскурсія Т. О. Івановської і І. Н. Луцкевича.

³⁶ Тр. XII АС, т. I, с. 135.

(табл. II, рис. 3) і залізну сокиру ³⁷ (табл. II, рис. 10). Глечик зроблено з добре відмудленої глини на гончарському крузі і випалено в горні; він червоної барви з лискованою поверхнею; місцями помітно рештки чорної фарби, якою вкрито було глечика. Вінце глечика трохи відігнуте назовні, навкруги злегка опуклого денця — обідок-підставка (28 см заввишки, діаметр вінця 10,1 см, діаметр шийки 8 см, найбільший діаметр денця 9 см; обідок 1 см заввишки; ручка 3 см заввишки і 1,3 см завтовшки). Сокира трохи зігнута, заокруглена, а не пряма, як зазначено в каталогі (16,2 см завдовжки, 3,9 см завширшки, діаметр втулки 4,1 см); всередині втулки рештки дерева. Аналогії сокири немає. Проте це поховання треба віднести до часів полів поховань.

До цієї ж культури треба віднести могилу XV, в околиці села Бунаківки, Зміївського району, близько р. Береки (розкопи О. М. Покровського) ³⁸. В цій могилі біля людського кістяка було виявлено три посудини.

Посудинку (табл. II, рис. 2), за каталогом № 98 (5,3 см заввишки, найбільший діаметр 6,8 см, діаметр вінця 3,2—3,5 см, діаметр денця 4—4,3 см), виліплена без гончарського кругу з погано відмудленої глини; всередині вона чорна, зовні яснорожева; з одного боку майже посередині дірка діаметром 7 мм; вінця загнуті всередину, по краю вінця орнамент косими насічками до 1 см завдовжки. Посудина № 99 каталога (табл. II, рис. 12) теж зроблена без гончарського кругу з погано відмудленої глини чорного кольору і зовнішня поверхня місцями лискована (13,5 см заввишки, діаметр вінця 10,7—10,9 см, діаметр шийки 9,5 см, найбільший діаметр денця до 6 см). Посудина за № 100 каталога (табл. II, рис. 4) з відбитими вінцями зроблена на гончарському крузі з добре відмудленої глини червоного кольору; денце опукле, навкруги денця — обідок до 1 см заввишки; посудина тріснула і має дві дірочки для скріплення (25,1 см заввишки, діаметр 9,5 см, найбільший діаметр 20,3 см, діаметр денця 10,8 см). В цьому похованні поряд з гарним посудом, виготовленим на гончарському крузі, є посудини поганого виробу. Подібних посудин цілих з поселень не відомо, але фрагменти є, особливо фрагменти подібні до посуду № 100, який треба, мабуть, датувати першими століттями нашої ери, не пізніше III—IV ст.

Виділяється своєю формою, як і технікою виробу, глечик з могили № 2 першої групи могил, досліджених Д. І. Багалієм у Валківському районі (табл. II, рис. 7). Дослідник порівнював його з посудиною, поданою в „Древностях Приднепровья“, але зазначав, що „дно у него не заострено, как у этого последнего“ ³⁹. Очевидно, дослідник мав на увазі посудину за № 644 з урочища „Галущино“ Чигиринського повіту на Київщині ⁴⁰. Але тут немає нічого схожого. Глечик з могили № 2 зроблено на гончарському крузі з дуже добре відмудленої глини (червоної на зломі), з гладкою й лискованою поверхнею, чорною зовні і сірою з поземними смужками всередині. Краї вінця плоскі, трохи округлі і

³⁷ Там же, с. 134, рис. 14, 15. Кат. вист. XII АС, с. 129, № 167 і с. 126, № 124.

³⁸ Кат. вист. XII АС, с. № 98, 99 і 100.

³⁹ Там же, с. 373, 68.

⁴⁰ Древности Приднепровья, вып. II, табл. XXXIV, № 664.

1. Реставрована посудина (с. Кунці).
2. Маленька посудинка (с. Бунаківка могила XV).
3. Глек глиняний (с. Нижня Дуванка, могила XI).
4. Глек з відбитим рінцем (с. Бунаківка, могила XV).
5. Бронзова фібула (с. Воронцовка, могила VI).
6. Фрагмент денця (с. Нижня Дуванка, могила XI).
7. Глек глиняний (Валківський р-н, розкопи Багалія).
- 8—9. Застібка і дрібні намистини з синього скла (с. Воронцовка, могила VI).
10. Залізна сокира (с. Нижня Дуванка, могила XI).

ледве відігнуті назовні, шийка висока, ручка або вухо починається безпосередньо від краю вінець; навкруги денця — обідок, широкий на споді, в 1 см заввишки (розмір глечика 22,4 см заввишки, діаметр вінець 10,6 см, діаметр шийки 8,1 см, найбільший діаметр 16,6 см). Ця посудина аналогічна посудині з розкопів Хвойка ⁴¹.

Д. І. Багалій відносив усі без винятку могили, розкопані в Валківському і Богодухівському районах, до „неоскіфського періоду“, з певною датою „IV век до Р. Х.“ ⁴², але зазначене вище поховання з описаним посудом треба датувати II—IV ст. н. е.

До цієї ж групи пам'яток треба віднести й могилу № 6 біля Воронцівки на Куп'янщині (розкопи Е. Мельник) ⁴³. Під насипом цієї могили, в катакомбі, біля зруйнованого поховання знайдено було різний інвентар, серед якого була бронзова арбалетна фігура, застібка (розміром 11×12,5 см) і дрібні намистини з синього скла (табл. II, рис. 5, 8—9) ⁴⁴. Фібула цілком аналогічна згаданим вище фібулам. Має свої аналогії і застібка ⁴⁵. Таким чином і це поховання треба датувати часом полів поховань. Описані вище поховання в ґрунтових могилах з могильним насипом (докладно про них автор говорить в окремій статті „Сарматські могили на Старобільщині“), треба відносити до Сарматського часу, тобто до першої половини існування пам'яток культури полів поховань, пов'язуючи їх з похованнями в ямах з обрядом тілопокладення, які ми знаємо в цій культурі.

Крім зазначеного вище на території Харківської області різноманітного матеріалу, відомі також окремі знахідки монет, що належать до часу культури полів поховань. В. Данилевич у своїй „Об'яснительной записке к карте монетных кладов“ ⁴⁶ зазначив більше 10 пунктів знахідок срібних монет римських імператорів. Від того часу кількість таких пунктів збільшилась, а саме:

1. У слободі Сніжковій, Валківського району, в 1924 р. було знайдено одну срібну монету Нерона (54—68 р.) ⁴⁷.

2. У цій же слободі пізніше знайдено срібну монету Андріана (117—138 рр.) ⁴⁸.

3. У Богодухівському районі, в хуторі Сіннянському біля с. Сінне знайдена срібна монета Фаустини Молодшої (161—180 рр.) ⁴⁹ і

4. У Коломацькому районі біля села Різуненки член комуни „Новий побут“ викопав на глибині 0,7 м в подвір'ї комуни срібну монету Коммода (180—192 рр.) ⁵⁰.

⁴¹ В. В. Хвойка, Поля погребений в Среднем Приднепровье. ЗРАО, т. XII, в. 1—2, табл. XXI, 27.

⁴² Труды XIII АС, т. I.

⁴³ Труды XII АС, т. I, с. 726.

⁴⁴ Там же, с. 690; ЗРАО, т. XII, в. 1 і 2, табл. XX, с. 23.

⁴⁵ Труды XII АС, т. I, с. 690.

⁴⁶ Труды XII АС, т. I.

⁴⁷ Проф. О. Федоровський. Інструкції та програми для розвідок і реєстрації пам'яток археологічних, Харків, 1927 р. с. 53, рис. 1.

⁴⁸ Там же, рис. 2.

⁴⁹ Там же, рис. 3.

⁵⁰ Передано з точним описом в 1929 р. до Харківського археологічного музею.

Цікава найдавніша знахідка 1883 р. в Валківському районі, про яку згадує В. Данилевич⁵¹. Тоді один селянин виорав біля хутора Старовалківського великий глечик з різними монетами; лише 10 з них потрапили до фахівців, які визначили дев'ять срібних монет римських імператорів: Августа (31 р. до н. е. — 14 р. н. е.), Нерона (54 р. — 68 р. н. е.), Антоніна Пія (138—161 рр. н. е.), Коммода (180—192 рр. н. е.) і одну грецьку монету з портретом і написом Лісімаха (323—328 рр. до н. е.) Цікава також знахідка біля села Лихачівки на лівому березі р. Мерма⁵². Там І. А. Зарицький ще в 1887 р. знайшов половину срібної монети Септимія Севера (197—211 р. н. е.) разом з арбалетною фібулою, відзначеною вище.

Речові матеріали з наведених вище пунктів Харківщини мають близькі аналогії в матеріалі культури полів поховань на Київщині та Полтавщині.

Так, наприклад, цілий посуд — горщик з розкопів ямного поховання № 2 в с. Пересічному дуже схожий до посуду з с. Черняхова⁵³. Цей горщик (табл. I, рис. 3) ясного кольору, зроблений на гончарському крузі. Вінця відхилені назовні, по плечу навкруги йдуть три тоненькі смужки; поверхня вкрита поземими борозенками і злегка пригладжена (17 см заввишки, діаметр вінець 12,2 см, діаметр денця 6,7 см, найбільший діаметр 15,9 см). Миска (табл. I, рис. 6) з поховання № 1, зроблена на гончарському крузі з добре відмуденої глини, чорна, лискована, аналогічна мисці з с. Черняхова (7 см заввишки, діаметр вінець 22,5 см, діаметр денця 6,5 см)⁵⁴. В цьому ж похованні був і горщик кепського виробу і випалу чорнуватого кольору (табл. I, рис. 8) в 14,2 см заввишки при діаметрі 11,4 см і діаметрі денця 7,5 см.

Серед різноманітних фрагментів кераміки дуже характерні лисковані фрагменти, чорні й сірі різних відтінків, з поземими жолобчастими смугами і з скісними поміж них навхрест вдавленими смугами. Цей орнамент зустрічається майже скрізь і аналогічний орнаментові на посудинах з с. Черняхова⁵⁵. В другому типі орнаменту жолобки зроблені пальцями, причому завжди навскоси, зліва направо (табл. I, рис. 9). Аналогічні посудини є в Черняхові⁵⁶ й Кантемирівці⁵⁷, тільки в них порівнюючи з наведеним рисунком, цей орнамент іде справа наліво. На стінах посуду трапляються витиски різних кружальців, спіральок, зроблені спеціальним штампом. Є також орнамент, що нагадує шнуровий, але, ймовірно, що його зроблено зазубленим коліщатком або гребінцем. Подібний орнамент є на прясличку (табл. I, рис. 15) біконічної форми (3,5 см заввишки, 1,9 см завтовшки, діаметр дірочки 0,7 см). Характерною ознакою знайденої кераміки, що дозволяє віднести її до часів полів по-

⁵¹ Труды XII АС, т. 1, В. Данилевич, Объяснительная записка... Харьковский сборник, 1888. Археологические, этнографические и топографич. заметки Д. И. Багаля, с. 131.

⁵² ЗРАО, т. XII, в. I і II, табл. XXI, 15.

⁵³ ЗРАО, т. XII, в. I і II, табл. XXI, 15.

⁵⁴ Там же, табл. XXII, 21.

⁵⁵ Там же, табл. XXII, 28.

⁵⁶ Там же, табл. XXII, 24, 29.

⁵⁷ М. Рудинський, Кантемирівські могили римської доби. Записки ВУАК, т. I, с. 140, рис. 4.

ховань, є гранчастість, найчастіше позема (табл. I, рис. 10, 11, 14), подібна до тієї, яка зустрічається на мисках, макітрах, глечиках Черняхова⁵⁸. Ще одною з характерних ознак цієї кераміки є особливі денця. Вони досить товсті, мають сліди зрізування глини навкруги, що надає денцеві вигляд підставки. Іноді навкруги денця є обідок; на споді денця — тонкі смужки у вигляді спіральки, що залишилися від здіймання посуду із станка ниткою (табл. II, рис. 6); всередині посуду на денці — чіткі сліди роботи пальцями, а іноді — виразний пиптик.

З металевих речей дуже характерні фібули. Згаданий вище фрагмент срібної фібули — кінчик у вигляді злегка опуклої ромбоподібної пластинки (32,5 мм завдовжки і 23,3 мм завширшки) дуже схожий до фібул з с. Черняхова⁵⁹. Другий досить поширений тип — арбалетні фібули. Одну таку фібулу знайдено в ямному похованні некрополя с. Пересічного разом з горщиком (таб. II, рис. 7). Розміри її такі: довжина 70 мм, ширина верхньої частини фібули 11,5 мм, довжина стрижня із спіралькою 48 мм. Другу маленьку фібулу такої ж конструкції знайдено в поселенні (довжина її 32 мм). Фібулу, подібну фібулі з поховання, знайдено біля ст. Хотмижськ (довжина — 43,3 мм, довжина стрижня з надламаним кінцем 31 мм, ширина верхньої частини 6,5 мм). Аналогічні фібули є з розкопін у Ромашках⁶⁰, Черняхіві⁶¹ і в збірках Полтавського музею з хут. Гречаники на Переяславщині та з с. Шишаків, Шишацького району (Миргородщина)⁶².

Не менш характерні бронзові застібки. Одну бронзову застібку без язичка і другу з язичком і овальним кілечком знайдено на території некрополя в Пересічному. Розміри її такі: діаметр 23,2—24,5 мм, язичок 25 мм завдовжки.

Подібну застібку знайдено в Ромашках⁶³, в Черняхіві⁶⁴, в Кантемирівці⁶⁵ і на хуторі Гречаники на Переяславщині⁶⁶. Із залізних речей особливий інтерес являє собою гребінець, аналогії якому не знайдено. Цей гребінець (табл. I, рис. 2) знайдено в поселенні с. Пересічного (довжина гребінця 99,5 мм, ширина 45,2 мм, товщина 2,5 мм; посеред гребінця дірочка діаметром до 3 мм).

З кістяних речей заслуговує на увагу цілий кістяний гребінець (табл. I, рис. 1), скріплений бронзовими гвіздками, головки яких є оздобленням. Гребінець зроблено з шести окремих частин: двох обкладин і одної довгої округлої кістки між обкладами над пластинками гребінця (105 мм завдовжки, 72,5 мм завширшки, 13,8 мм заввишки). Знайдено ще один фрагмент гребінця, зробленого, очевидно, з одної кістки (41 мм завширшки, 5—7 мм завтовшки). В одному кутку він оздоблений вирізаними коліщатками із крапкою посередині. Аналогічні кістяні гребінці

⁵⁸ ЗРАО, т. XII, в. 1, 2, табл. 22, р. 21, 22, 29.

⁵⁹ Там же, т. XII, табл. XX, рис. 18—20.

⁶⁰ Там же, табл. XIX, рис. 14—15.

⁶¹ Там же, табл. XX, рис. 12—14.

⁶² М. Рудинський, Археологічні збірки Полтавського музею, Збірн., присвячений 35-річчю музею, Полтава, 1928.

⁶³ ЗРАО, табл. XIX, 18—22.

⁶⁴ Там же, табл. XX, 22, 23, 29.

⁶⁵ М. Рудинський, Кантемирівські могили римської доби.

⁶⁶ М. Рудинський, Археологічні збірки Полтавського музею. II, 1928.

відомі на Київщині⁶⁷, Полтавщині⁶⁸, а своєю формою цілий гребінець наближається до гребінця з Ромашок⁶⁹.

Як бачимо, описані вище пам'ятки, знайдені на території Харківщини, мають аналогії серед пам'яток Полтавщини та Правобережжя, тобто становлять з ними одну культуру. Більш докладне вивчення культури полів поховань на Харківщині, безсумнівно, дасть багатий і цікавий матеріал для розуміння цієї культури на території всієї України взагалі.

И. ЛУЦКЕВИЧ

(Харьков)

МАТЕРИАЛЫ К КАРТЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ ПОЛЕЙ ПОГРЕБЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

В музее Харьковского университета хранится ряд материалов культуры полей погребений, собранных в разных пунктах Харьковской области.

Крайним северным пунктом, где встречаются эти памятники, является ст. Хотмыжск (Донецкой ж. д., Курской обл.), расположенная на левом берегу р. Лозовой.

Такие же находки обнаружены на левом берегу Ворскла и его притоков, по р. Пслу (на высоком правом берегу у с. Новотроицкого, вблизи г. Лебедина).

Много местонахождений открыто в бассейне р. Донца. Особенно интересны находки на поселении у с. Пересичного, исследованном в 1931—1933 гг. Здесь были обнаружены землянки, зерновые ямы, гончарный горн. За поселением находится некрополь. Находки у с. Пересичного совершенно аналогичны таким же вещам из Черняхова, Ромашок и других пунктов.

Аналогичные находки отмечены по берегам притоков р. Уды (Лопани и Харькова) и, между прочим, в нескольких пунктах на территории г. Харькова.

Особо обширные поселения площадью в 4 и 5 га обнаружены по р. Мож (с. Погорилове, с. Легези).

В северо-восточной части Харьковской области зарегистрировано лишь несколько пунктов по течению р. Донца.

Ниже, по Донцу находки культуры „полей погребений“ выявлены: 1) у г. Змиева, 2) у с. Черкасский Бышкинь, 3) у с. Суха Гомильша, 4) у с. Западенки.

Зарегистрированы также отдельные находки римских монет I—II ст. н. э.

⁶⁷ ЗРАО, т. XII, в. 1 і 2.

⁶⁸ М. Рудинський, Археологічні збірки Полтавського музею.

⁶⁹ ЗРАО, табл. XIX, 24.

К культуре полей погребений, повидимому, необходимо отнести и ряд ранее сделанных находок, относящихся ко времени XII археологического съезда (1902).

Сюда относятся курган № 11, на правом берегу р. Красной у с. Нижней Дуванки (раскопки Е. Трифильева), курган № 15 у с. Булаковки, Змиевского района (раскопки А. Покровского), курган № 2 из первой группы курганов Валковского района (раскопки Д. Багалия), курган № 6 у с. Воронцовки, Купянского района (раскопки Е. Мельник). Сосуды с лощёной поверхностью и фибулы, найденные в этих курганах, аналогичны таким же находкам в памятниках эпохи полей погребений.
